

Nghệ thuật kiến trúc chánh điện chùa Khmer Nam Bộ

Bài và ảnh: THU HỒNG

Ngôi chùa Khmer ở Nam Bộ thường xây dựng trên khu đất cao, rộng hơn một héc ta. Trong khuôn viên của chùa thường có trồng nhiều cây to như sao, dẫu, thốt nốt, và có cả vườn hoa tạo nên không gian yên tĩnh và thoáng mát. Ngôi chánh điện chùa là một công trình kiến trúc văn hóa Phật giáo Nam tông Khmer. Họa tiết điêu khắc ngôi chánh điện được cách điệu độc đáo

hài hòa giữa hoa văn Angkor và sự sáng tạo của nghệ nhân Khmer Nam Bộ.

Trong khuôn viên chùa Khmer, ngôi chánh điện luôn nổi bật giữa một quần thể công trình kiến trúc bao gồm sala, các dãy tầng xá, nhà thiêu, các tháp hải cốt. Nếu ngôi chùa là trung tâm sinh hoạt văn hóa tôn giáo của người dân phum sóc, thì chánh điện là nơi sinh hoạt tín ngưỡng của các nhà sư và Phật tử.

Quanh ngôi chánh điện có hàng rào theo bốn hướng: Đông-Tây-Nam-Bắc, với bốn cổng ra vào. Ngôi chánh điện được thiết kế 7 hoặc 9 gian, nền được tôn cao hơn một mét thành ba bậc tam cấp. Quy cách ngôi chánh điện luôn theo kích thước nhất định: Chiều dài gấp đôi chiều ngang, chiều cao bằng chiều dài, mái và thân là hai phần bằng nhau. Chánh điện bao giờ cũng quay về hướng Đông-Tây, vì người Khmer quan niệm rằng, Phật ngự ở phía Tây nhìn về phía Đông để cứu độ chúng sinh. Công trình chánh điện được trang trí hoa văn họa tiết rất công phu. Từ những cây cột, hàng rào, khuôn cửa, nóc mái, vách bên trong và bên ngoài ngôi chánh điện đều được chạm khắc bằng hoa văn cánh sen rất tỉ mỉ. Đây là chủ đề trang trí xuyên suốt mang tính cách nền tảng không thay đổi từ xưa tới nay. Hàng rào bao quanh ngôi chánh điện vừa thể hiện tính chất bảo vệ, vừa thể hiện tính thẩm mỹ cao. Toàn bộ khung và cánh cửa ngôi chánh điện là một kỳ công của nghệ thuật điêu khắc gỗ. Trên hai cánh cửa gỗ, nghệ nhân thể hiện cuộc giao đấu giữa tiên nữ và Reacha-sây. Một bên đại diện cho phái thiện, một bên đại diện cho phái ác, quyết tâm giao đấu một mất một còn. Trang phục của tiên nữ là sự kết hợp những hoa văn hình kỷ hà (vuông tròn, chữ nhật, tam giác, hình thoi), còn trang phục của Reacha-sây là hoa văn hình ngọn lửa.

Chăn là một chủ đề xuyên suốt độc đáo trong nghệ thuật tạo hình Khmer, tượng Chăn thường dùng để trang trí cổng chùa hay quanh hàng rào ngôi chánh điện. Chăn được thể hiện với gương mặt hung tợn, mắt lồi, mày xếch, răng nanh nhọn, thân mặc giáp trụ, tay cầm giáo dài hoặc đinh ba. Trong các truyện cổ tích Khmer, trường ca Ream-kê, nhân vật Chăn biểu tượng cho phái ác (cái xấu), chuyên gây ra nghịch cảnh đau khổ cho mọi người. Tượng Chăn được trang trí trong ngôi chùa cho thấy Chăn đã được cảm hóa bởi Đức Phật Thích Ca, nhằm phục vụ cho cái thiện để bảo vệ sự bình yên cho chúng sinh. Keynor là tiên nữ có gương mặt đẹp hiền hậu, thân hình mềm mại. Tượng Keynor được đồ khuôn bằng xi măng, trang trí ở đầu cột hàng ngoài của ngôi chánh điện. Theo truyền thuyết, Keynor là một trong những kiếp trước của Phật; hình tượng Keynor được sử dụng để tôn thêm vẻ uy nghiêm cho ngôi chánh điện. Ở nhiều chùa, các nghệ nhân lại sáng tạo thêm tượng Keynor có cánh chấp tay lạy như chùa Dơi ở Sóc Trăng, có ý tôn kính chào hỏi Phật tử đến chùa, được gọi là Têp Keynor. Hoạ sĩ Lý Lết, con trai nổi nghiệp nghệ nhân Lý Nghét, giải thích: *"Nói về tượng Keynor và Krud có mấy giai đoạn, ngày xưa người ta làm mái chùa nặng quá, về phía chịu lực người ta phải làm cây chống đỡ cái mái, sau này người ta thay đổi nó bằng những họa tiết hình uốn cong, biến đường thẳng thành một đường cong, như ở chùa Khleang người ta gọi là "Tinh tôi". Lâu dần phát triển thêm một hình thức mới là tạo cái đầu rồng, thêm phần chân để tạo thế cho đẹp, rồi*

gắn cánh vào càng thêm thanh thoát. Người Khmer quan niệm Tiên thì phải biết bay, nên nghệ nhân chấp thêm đôi cánh cho tiên nữ, hình tượng đó là Keynor". Truyền thuyết người Khmer cho rằng hình tượng Krud đỡ mái ở 4 góc ngôi chánh điện là hiện thân người đã đi tu, tuy cái tâm hướng thiện nhưng cái dáng bề ngoài còn hung tợn. Krud còn có tên Garuda, là một loại chim thần (vua của các loài chim) kẻ thù truyền kiếp của rắn. Thân tượng Krud là hình người, có đôi cánh ở lưng, đầu và chân là chim, cái mỏ ngậm một viên hồng ngọc. Theo thần thoại Ấn Độ, Krud là vật cưỡi của thần Vishnu - một trong ba vị thần tối thượng của đạo Hindu. Krud là con của nữ thần Vinta và Naga là con của nữ thần Krothus. Nữ thần Vinta là chị ruột nữ thần Krothus. Ngay từ khi mới ra đời, Krud có dáng vẻ dữ tợn như con chim săn mồi, cái đầu có hai mắt to và mỏ cong. Đó là hậu quả thua cuộc giữa thần Vinta với Krothus. Vì vậy giữa Krud và Naga không bao giờ chung sống hòa bình, nhưng có xung đột thì Krud bao giờ cũng thắng. Câu chuyện mang tính triết lý về nhân-quả, Krud là hiện thân của cái thiện để chống lại cái ác và cái thiện bao giờ cũng thắng. Môtip Reahu thường được trang trí ở cổng chùa, trên vòm mặt tiền của ngôi chánh điện. Reahu được thể hiện với đặc điểm chung là gương mặt dữ tợn, đôi mắt trợn to, vành miệng rộng nhe răng nhọn, hai tay cầm mặt trăng đưa vào miệng nuốt. Biểu tượng Reahu

mang tính phòng ngừa ma quỷ, ngụ ý nói lên uy quyền của Đức Phật Thích Ca đã chế ngự được loài quỷ hung dữ. Biểu tượng Reahu còn mang một ý nghĩa theo khái niệm của cộng đồng người Khmer thời sơ khai trước sức mạnh huyền bí của tạo hóa và các hiện tượng tự nhiên khác, những gì có thể ảnh hưởng đến quá trình sản xuất và đời sống.

Nét kiến trúc độc đáo là các bộ cục hình tam giác cân ở đầu hồi, các tượng Keynor và tượng Krud đỡ mái ở đầu cột hành lang ngôi chánh điện. Nó phản ánh nhân sinh quan, vũ trụ trong triết lý Phật giáo Nguyên thủy. Người ta dễ nhận thấy các hệ thống mái gồm ba cấp và ba nếp với hình tam giác cân, xếp liên kết rất mỹ thuật. Nếp giữa lớn nhất, hai mái trước và sau hợp thành một góc 60 độ. Các mái vừa so le, vừa có độ dốc khác nhau nên trông duyên dáng và hoàn mỹ. Nóc mái chánh điện chùa Khmer cấu trúc khá phức tạp và độc đáo. Ngoài biểu trưng tam giác cân đặc thù triết lý Phật giáo Nguyên thủy, trên nóc mái chánh điện thường gắn liền các hình tượng rắn thần Naga độc đáo, đầu rắn đặt ở vị trí các góc giao mái, mình rắn được chạm khắc rõ từng chi tiết hoa văn mang biểu tượng thân hình cá sấu, phần kết thúc là đuôi con rắn. Rắn thần Naga uốn lượn trên đỉnh mái đầu hướng xuống tạo cảm giác ngôi chùa càng thêm uy nghi và cao vút. Truyền thuyết kể lại rằng, rắn thần Naga là con vật linh thiêng tự nó biến thành thuyền để đưa Đức Phật Thích Ca vượt biển tới các nơi giảng kinh cứu độ chúng sinh. Do có nhiều công quả nên nghệ nhân Khmer đã đưa rắn thần Naga

lên mái ngói chánh điện với ý đồ mong muốn Đức Phật dừng lại và cứu họ thoát khỏi cảnh trầm luân. Hai mái trên cùng của ngôi chánh điện, thường có một ngọn tháp cao vút (có khi là 3-5 hoặc 7 ngọn tháp). Nóc tháp có hình một quả chuông úp xuống gồm có nhiều tầng. Triết lý Phật giáo Nguyên thủy cho rằng ba ngọn tháp là tượng trưng cho Tam bảo, còn hình chuông là biểu thị Phật lực, bao giờ cũng cứu độ chúng sinh. Hai bên các bậc tam cấp bước lên chánh điện, nghệ nhân trang trí hình tượng rắn thần Naga năm đầu phùng mang.

Hầu hết những ngôi chánh điện chùa Khmer ở đồng bằng sông Cửu Long hiện nay đều đã được trùng tu. Cũng khó xác định một cách chính xác niên đại xây dựng của từng ngôi chánh điện trước đây. Ngôi chánh điện được xây dựng lớn hay nhỏ tùy theo sự đóng góp của đồng bào Phật tử trong vùng và thị hiếu thẩm mỹ của những vị sư cả. Những năm gần đây, sự phát triển của vật liệu xây dựng (đá, gỗ, kim loại, gạch, xi măng...) góp phần làm thay đổi hình dáng, kiểu kiến trúc của ngôi chùa. Phật giáo Nguyên thủy Khmer chỉ thờ duy nhất Đức Phật Thích Ca Mâu Ni. Bên trong ngôi chánh điện, nơi trang trọng nhất dùng để tôn trí tượng Đức Phật Thích Ca đắc đạo với tư thế kiết già, ngồi tham thiền trên tòa sen, tay trái bắt ấn tam muội, tay phải chỉ xuống đất, đầu đội chỏm nhọn, tượng trưng cho trí huệ, quyền lực và sự vĩnh hằng. Loại tượng này thể hiện Phật tích, Phật sắp đặt chánh quả sau 49 ngày tham thiền, Ma vương đến quấy phá bị Thần Đất xua đuổi... Môtip phổ biến thứ hai là tượng Phật cứu độ chúng sinh, thể hiện Đức Phật trong tư thế đứng thẳng, tay phải buông xuôi, tay trái đưa về phía trước ngực, lòng bàn tay hướng ra ngoài, biểu thị lòng từ bi bác ái. Trong gian chánh điện, trên tường vẽ nhiều bức tranh mô tả lại cuộc đời của Đức Phật từ lúc đản sinh cho đến khi đắc đạo. Còn trên trần chánh điện, nhiều bức tranh được vẽ với nội dung thể hiện cuộc giao đấu giữa các Tiên nữ và Chằn, Tiên nữ dâng lễ, Apsara dâng hoa v.v. Tất cả nội dung các bức tranh trên tường và trần đều lấy mẫu từ Ấn Độ, nơi xuất phát các truyền thuyết, vì vậy những nhân vật trong tranh đều phẳng phất gương mặt người Ấn.

Chánh điện là nơi tôn trí các tượng Đức Phật Thích Ca Mâu Ni, tất cả mọi lễ nghi Phật sự đều tiến hành tại chánh điện. Do đó Phật tử và chư Tăng đóng góp tiền của, công sức để xây dựng chánh điện khang trang. Thông thường, thời gian xây dựng ngôi chánh điện phải mất vài năm hoặc kéo dài hơn. Lễ Kiết giới chỉ tổ chức một lần khi xây dựng xong ngôi chánh điện. Đồng bào Khmer coi lễ Kiết giới chánh điện là ngày hội lớn, có cơ duyên hưởng được nhiều phước đức. Lễ Kiết giới được tổ chức trang trọng, chánh điện trong ba ngày này được trang hoàng lộng lẫy với các nghi lễ truyền thống của Phật giáo Nam tông và nhiều hoạt động văn hoá dân tộc Khmer. ■